

Зборник радова
ГЕНОЦИД НАД СРБИМА
У НДХ И УСТАНАК -
КОЗАРА 1942-2022.

Оригинални научни рад

УДК 341.322.5(=163.41)
(497.13)

DOI 10.7251/
ZRCIRRTNL2301121G

Запримљено: 24.01.2023.
Одобрено: 09.02.2023.

СТРАДАЊЕ СРПСКОГ НАРОДА СЈЕВЕРНЕ ДАЛМАЦИЈЕ У ДРУГОМ СВЈЕТСКОМ РАТУ НА ОСНОВУ РЕВИДИРАНОГ ПОПИСА ЖРТАВА РАТА ИЗ 1964. ГОДИНЕ

Др Милан Гулић, виши научни сарадник ^{1*}
Институт за савремену историју
Београд, Република Србија

Апстракт: С обзиром на број жртава, мобилисаних војника и територијални обухват бојног поља, Други свјетски рат представља најстрашнији оружани сукоб у историји човјечанства. Оставио је страховите посљедице широм свијета и значајно утицао на многе појаве и догађаје из наредних деценија. Југословенски простор је био поприште рата од априла 1941. до маја 1945. године и за то вријеме тешко је пострадао како због окупације, тако и због грађанског рата који се распламсао у тим специфичним околностима. Југославија је нестала, а да никада поуздано није утврђено колико је жртва проузроковао тај рат. Најзначајнији прилог покушају да се до те бројке дође дао је попис жртава рата из 1964. године. Управо на основу резултата тог пописа, у овом раду смо настојали да утврдимо колике је жртве Други свјетски рат проузроковао међу Србима у сјеверној Далмацији. Настојали смо да утврдимо која су подручја сјеверне Далмације насељена Србима највише пострадала и ко је одговоран за њихово страдање. Сврха рада је да, на основу тако добијених података, створи сумарну слику о страдању Срба у сјеверној Далмацији у Другом свјетском рату.

Кључне ријечи: Сјеверна Далмација, Срби, жртве рата, Други свјетски рат, Бенковац, Книн, Обровац, Дрниш, Шибеник, Сињ

^{1*} milan.gulic@gmail.com

Увод: Далмација у југословенској краљевини

До 1918. године и распада Аустроугарске монархије Краљевина Далмација је имала статус посебне круновине унутар државе Хабзбурга. У вријеме слома царевине, претензије на тај дио источне обале Јадранског мора показале су и Краљевина Италија и Краљевина Србија, тј. тек проглашена југословенска држава. Све до потписивања Рапалског уговора, 12. новембра 1920. године, разграничење у Далмацији представљало је предмет југословенско-италијанског спорења. Највећи дио сјеверне Далмације, све док нису спроведене одредбе Рапалског уговора у априлу и јуну 1921. и марту 1923. године, контролисала је Италија, док су само мањи дијелови припадали југословенској краљевини. Од 1923. године Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) припала је читава Далмација, изузев Задра, са најближом околином (Бокањац, Црно и Бабиндуб), и удаљених јадранских острва Ластова, Сушца и Палагруже.²

Премда је југословенско уједињење проглашено 1. децембра 1918. године, као што смо видјели, у првим годинама постојања југословенска држава није обухватала сјеверну Далмацију. У прелазном раздобљу свог постојања, унутар тек проглашене југословенске краљевине, од 1918. до 1922. године, дјеловало је седам историјских покрајина међу којима је била Далмација. Према привременој административној подјели, Далмација је обухватала осам котара: Супетар, Дубровник, Имотски, Котор, Маркарска, Метковић, Сињ и Сплит. Гледајући подручје сјеверне Далмације, у оквиру југословенске државе од почетка су улазила само поједина села у ширем залеђу Сиња, попут Отишића, Кољана, Врлике и Цетине. Пошто се италијанска управа повукла из дијела Далмације, административном подјелом Краљевине СХС из 1922. године читава југословенска Далмација је подијељена на Сплитску и Дубровачку област. Подручје сјеверне Далмације припало је Сплитској области чије је сједиште било у Сплиту. Сплитска област је била подијељена на десет котара, од којих су четири захватила сјеверну Далмацију: Бенковац, Дрниш, Книн³ и Шибеник.

Краљевина Југославија је 1929. године добила нову административну подјелу. Дотадашње области су угашене, а образовано је девет бановина. Крајњи југ Далмације припао је Зетској бановини са сједиштем на Цетињу,

2 О италијанској окупацији Далмације и југословенско-италијанским споровима око Далмације више у: Драгољуб Р. Живојиновић, „*La Dalmazia o morte*“: италијанска окупација југословенских земаља 1918–1923. године, Београд: 2012.

3 Кнински срез је обухватио и дијелове Сињског среза, за које смо напоменули да припадају сјеверној Далмацији: Цетину, Жељевић, Кољане, Отишић и Врлику.

а све остало Приморској бановини чије је сједиште било у Сплиту. Приморска бановина је обухватала 21 срез, а гледано географски 13 срезова је било у Далмацији, седам у Херцеговини, а један у Босни. Од 13 далматинских срезова четири су захватила подручје сјеверне Далмације: Бенковац, Биоград, Книн и Шибеник.⁴ Срез Бенковац је обухватао шест општина: Бенковац, Кистање, Новиград, Обровац, Равни Котари (Смилчић) и Станковци. Срез Биоград је обухватао три општине: Биоград, Нин и Земуник. Срез Книн је, такође, обухватао три општине: Дрниш, Книн и Промина.⁵ Срез Шибеник захватао је пет општина: Скрадин, Шибеник, Тијесно, Волице и Зларин. Осим тога, у сјеверну Далмацију је зазирао и Срез Сињ, у оквиру кога је оформљена Општина Врлика, којој су припадала некадашња сињска, па книнска села: Цетина, Цивљане, Горјак, Кијево, Кољане, Маовице, Отишић, Подосоје и Врлика. Гледајући према вјероисповијести, с обзиром на то да пописи становништва у југословенској краљевини нису биљежили националност, српско православно становништво било је већина у само два среза – Бенковачком и Книнском, тј. Срби су већином живјели на подручју Книнске Крајине, Буковице и Равних Котара.

Према посљедњем попису становништва у Краљевини Југославији 1931. године, у пет срезова који су захватили сјеверну Далмацију живјело је 240.323 становника, од чега 74.411 Срба (30,96%). На подручју Бенковачког среза живјело је 59.790 становника, од чега 31.954 Срба (52,84%). Гледајући по општинама Срби су били већина у Бенковцу, Кистањама, Обровцу и Равним Котарима, а Хрвати у Новиграду и Станковцима. У Книнском срезу живјело је 60.465 становника, од чега 32.020 Срба (52,96%). Срби су били већина само у Книну, а Хрвати у Дрнишу и Промини. Узимајући у обзир сјевернодалматинске срезове, значајнији број Срба биљежимо још само у Шибенском срезу. Гледајући по општинама Хрвати су били већина у Шибенику, Тијесном, Волицама и Зларину, а Срби у Скрадину. Од 68.135 становника, попис је регистровао 10.028 Срба (14,72%). Биоградски срез је обухватао три општине и Хрвати су били већина у све три, с обзиром на то да је попис забиљежио свега 736 православних од 30.063 становника (2,45%). На подручју Сињског среза међу 59.907 становника било је 9.693 православних (16,18%), од чега на подручју Општине Врлика чак 7.561 (78,00%).⁶

4 *Banovi Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*, ur. Momčilo Pavlović, Predrag Vajagić, Nebojša Stambolija, Beograd: 2019, 13–16, 196–199, 221–226, 255–256.

5 Сједиште Општине Промина било је у Оклају, због чега се често општина и тако називала.

6 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, I, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd: 1938, 8–9, 80–82.

Последња значајнија административна промјена у Краљевини Југославији проистекла је из споразума Цветковић-Мачек, којим је требало да буде превладано незадовољство хрватског народа и његових политичких предводника унутрашњим уређењем југословенске државе. Формирана је Бановина Хрватска, а у њен оквир ушла је читава територија Савске и Приморске бановине, као и још неколико срезова из Зетске, Дунавске, Дринске и Врбаске бановине.⁷

Слом Краљевине Југославије: Далмација под окупацијом

На дан почетка њемачког напада на Краљевину Југославију, 6. априла 1941. године, састављен је *Генерални план за каснију организацију управе на југословенском подручју*. Према том документу југословенску територију је требало подијелити тако што би некадашњи дијелови Аустрије припали Њемачкој, некадашњи дијелови Угарске ушли би у састав Мађарске, приморје би било дато Италији, Македонија би била препуштена Бугарској, Србија би се нашла под њемачком војном управом, а Хрватска би постала „аутономна држава, предвидиво под мађарским упливом“. Пошто мађарски регент Миклош Хорти није пристао на припајање Хрватске, Њемачка се окренула рјешењу према којем би она била независна држава „у оквиру новог европског поретка“. Када су њемачке трупе 10. априла 1941. године стигле до Сесвета, на ободу Загреба, у Банским дворима, на Тргу Светог Марка, састали су се Едмунд Фезенмајер, изасланик њемачког министра спољних послова, и Славко Кватерник, вођа усташа у земљи, и договорили кораке које је потребно предузети у циљу „преузимања власти и консолидације насталог стања“. Тачно у 17.00 сати некадашњи аустроугарски потпуковник и пензионисани југословенски пуковник, Славко Кватерник, обратио се хрватском народу и обзнанио да су „Божја Провидност и воља нашег савезника, те мукотрпна вишестољетна борба хрватскога народа и велика пожртвованост нашег Поглавника дра Анте Павелића, те усташког покрета у земљи и иностранству: Одредили да данас пред дан ускрснућа Божјег Сина ускрсне и наша независна Хрватска Држава“.⁸

У тренутку оглашавања „ускрснућа“ хрватске државе није било сасвим јасно какав ће опсег она тачно имати. У тренуцима док је и последњи отпор

7 Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd: 1965; *Banovi Kraljevine Jugoslavije*, 257–259.

8 „Proglašena je Nezavisna Država Hrvatska“, *Hrvatski narod*, 10. IV 1941, 1; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Zagreb: 1978,² 69–71; Bogdan Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb: 1986,³ 382–387; Марко Б. Милетић, *Априлски раш у Дравској и Хрватској бановини: Прва трупа армија Југословенске војске у рашу 1941. године*, Београд: 2020, 197–199.

разбијене југословенске војске лагано нестајао, 12. априла 1941. године издата је директива под називом *Привремене смјернице за њодјелу Југославије*, са потписом генерал-фелдмаршала Вилхелма фон Кајтела. Привременим смјерницама је одређено да подручје Крањске и југословенских дијелова Штајерске и Корушке запосједну њемачке трупе. Прекомурје би припало Мађарској, Банат би се нашао под привременом њемачком „заштитом“, јужна Србија би била припојена Бугарској, док би се „преткумановска“ Србија нашла под њемачком војном управом. „Политичко уређење“ Црне Горе и Босне и Херцеговине препуштено је Италији, а за Хрватску је предвиђено да ће, „унутар народносних граница бити самостална држава“, да се Њемачка неће мијешати у њена унутрашња питања, али ће штитити своје интересе на том простору.⁹

У данима након што је Југославија „збрисана са карте“, на састанку министара иностраних послова Њемачке и Италије, Јоахима фон Рибентропа и Галеаца Ђана, у хотелу *Имперјал* у Бечу, 21. и 22. априла 1941. године, прецизније је одређена подјела југословенске територије. Њемачка је анектирала југословенски дио Корушке, Доњу Штајерску и Горењску и у њима поставила шефове цивилне управе. Италија је анектирала крајеве око Љубљане и Ријеке, значајан дио Далмације и Боку Которску. Мађарска је анектирала Бачку, Барању, Међимурје и Прекомурје, док је Бугарска окупирала највећи дио Македоније и дијелове јужне и источне Србије. Западна Македонија, Метохија, дијелови Косова и Црне Горе припојени су италијанском протекторату Албанији, ужа Србија и Банат су окупирани од стране Њемачке, а Црна Гора од стране Италије. Сви остали крајеви укључени су у оквире Независне Државе Хрватске (НДХ). У Бечу је договорено да се повуче демаркациона линија, којом би дотадашња југословенска државна територија била подијељена на њемачку и италијанску утицајну сферу, без обзира на административну припадност. Њемачко-италијанска демаркациона линија полазила је од дотадашње југословенско-италијанске границе, затим ишла сјеверно од Љубљане на рудник литијума, потом од Церкља према Самобору, Петрињи, Глини, Босанском Новом, Санском Мосту, Мркоњић Граду, сјеверно од Бугојна, јужно од Сарајева и даље на Прибој, Нови Пазар, источно од Приштине, преко Шар-планине, источно од Тетова, па даље до Охридског и Преспанског језера. Сјеверно од те линије била је њемачка, а јужно италијанска интересна сфера. Унутар те двије интересне сфере била су четири окупациона подручја – њемачко, италијанско, мађарско и бугарско.¹⁰

9 Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posljedice poraza*, Beograd – Titograd: 1983², 548–551.

10 V. Terzić, *n. d.*, 551–553; Slobodan D. Milošević, „Okupatorska podjela Jugoslavije 1941–1945.“,

Приликом њемачко-италијанских преговора у Бечу није донијета одлука о тачним размјерама хрватског и италијанског простора на развалинама Југославије, већ је о томе требало да се, у директном контакту, договоре Рим и Загреб. До коначног договора између Италије и Хрватске дошло је у Риму, 18. маја 1941. године, када су потписани тзв. Римски споразуми. У питању су: *Уговор о одређивању граница између Краљевине Италије и Краљевине Хрватске, Споразум о питањима војничког значаја, која се односе на јадранско приморско подручје и Уговор о јамству и сурадњи Италије и Хрватске*. Споразуме су потписали лидери двије државе – Бенито Мусолини и Анте Павелић. *Уговором о одређивању граница* Италији су припали котари Чабар, Кастав и дио котара Делнице, као и острва Крк и Раб. У погледу Далмације, Италији су припали Сплит, Шибеник, Трогир и Бенковац, као и сва острва, изузев Брача и Хвара. Осим тога, Италији је припала читава Бока Которска, са дијелом Конавала. Према томе, Хрватској су преостали мање значајни дијелови источне јадранске обале у Хрватском приморју (укључујући Краљевицу, Цриквеницу, Нови Винодолски, Сењ и Карлобаг) и Далмацији (од Омиша до Дубровника). Од значајнијих острва припали су јој: Паг, Брач и Хвар, а од лука само Метковић и Груж (код Дубровника).¹¹

Италијанско војно присуство на тлу окупиране Југославије подијељено је на три зоне. Прву зону италијанског утицаја представљала су анектирана подручја. У административном погледу анектиране области су подијељене на Љубљанску провинцију, Ријечку провинцију и Гувернаторат за Далмацију, који је обухватао три провинције – Задарску, Сплитску и Которску. Љубљанска провинција је захватила области Долењске и Нотрањске, а од значајнијих насељених мјеста, осим Љубљане, која је била сједиште управе, обухватила је: Врхнику, Логатец, Ново Место, Кочевје и Чрномељ. Ријечка провинција се протегла на области које су Италији додијељене италијанско-хрватским *Уговором о одређивању граница* и, осим Ријеке, која је и до рата била у саставу Италије, обухватила је Чабар, Бакар, Кастав, Сушак и острва Крк и Раб. Сједиште Гувернатора за Далмацију је било у Задру, који је и до рата био у саставу Италије. Задарска провинција је обухватила италијанске дијелове сјеверне Далмације, од острва Премуде до рта Плоче, а осим Задра, који је био сједиште управе, обухватила је: Нин, Новиград, Бенковац, Кистање, Биоград, Скрадин, Водице и Шибеник.

Istorija 20. века, br. 1–2/1992, 125–143; М. Б. Милетић, *н. г.*, 262–263.

11 Bogdan Krizman, „Razgraničenje ustaške države“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1–2/1971, 107–144; F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, 89–91; B. Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, 468–474; Luciano Monzali, „Fascist Italy and independent Croatia: a difficult alliance“, *Tokovi istorije*, br. 4/2006, 86–99.

Сплитска провинција се протезала на дио обале од рта Плоче до италијанско-хрватске границе, а осим Сплита, који је био сједиште управе, обухватила је Трогир и острва: Шолту, Вис и Корчулу. Которска провинција се протезала на дио обале од Цавтата до Бара, а осим Котора, који је био сједиште управе, обухватила је читаву Боку Которску.¹²

Друга зона италијанског утицаја на тлу окупиране Југославије протезала се од границе анектираног подручја до планина Пљешевице и Шатора, тј. до линије која је почињала на црногорско-хрватској граници, па ишла преко Гацка, Невесиња, Коњица, Ливна, Босанског Грахова, Доњег Лапца, Удбине, Коренице и Слуња и завршавала се на италијанско-хрватској граници између Врбовског и Карловца. Унутар Друге зоне налазили су се: Делнице, Огулин, Сењ, Оточац, Карлобаг, Госпић, Грачац, Босанско Грахово, Книн, Дрниш, Сињ, Ливно, Томиславград, Омиш, Макарска, Посушје, Мостар, Метковић, Невесиње, Требиње и Дубровник. Иако је подручје Друге зоне, формално, било у саставу НДХ, она на том дијелу своје територије, у складу са *Сјоразумом о ишћањима војничкој значаја*, није смјела да држи војне јединице, нити да гради војне објекте, тј. радило се о демилитаризованом подручју. Трећа зона италијанског утицаја протезала се од линије која је омеђавала Другу зону и ишла до италијанско-њемачке демаркационе линије. Унутар Треће зоне налазили су се: Карловац, Војнић, Слуњ, Бишаћ, Босанска Крупа, Кореница, Сански Мост, Босански Петровац, Кључ, Гламоч, Бугојно, Прозор, Коњиц, Чајниче, Фоча, Гацко и Билећа. Подручје Треће зоне припадало је НДХ, са могућношћу да своју власт врши без икаквих ограничења.¹³

На основу свега наведеног, видимо да се српски народ у сјеверној Далмацији, послије војничког слома Краљевине Југославије, у априлу 1941. године, нашао подијељен између двије државне формације. Док су крајеви ближи мору – око Бенковца и Обровца анектирани од Краљевине Италије, унутрашњост сјеверне Далмације – око Книна, Дрниша и Сиња припала је Независној Држави Хрватској. У административном погледу њена територија је била подијељена на велике жупе, котарске области, градска и опћинска поглаварства. Велике жупе, као највеће административне јединице, предвиђене су *Законском одредбом о великим жупама*, која је донијета 10. јуна 1941. године. Великим жупама руководили су велики жупани, који

12 Dragan Nenezić, „Италијански окупациони систем у Југославији“, *Војноисторијски гласник*, br. 1–3/1992, 49–60; Драган Ненезић, „Југословенске области под фашистичком Италијом 1941–1943: планови и последице“, *Други свјетски рат – 50 година касније*, I, Зборник радова са научног скупа (ур. Владо Стругар), Подгорица – Београд: 1997, 503–513.

13 V. Terzić, n. d., 581–582.

су имали министарски ранг, а постављао их је поглавник лично. У првом тренутку формиране су 22 велике жупе, да би се њихов број, али и опсег, касније мијењао. У дијелу сјеверне Далмације, у којем је успоставила власт у прољеће 1941. године, НДХ је образовала Велику жупу Брибир и Сидрага, са сједиштем у Книну, која је обухватила котаре: Книн, Дрниш и Босанско Грахово. У сјеверну Далмацију је задрала и Велика жупа Цетина, са сједиштем у Омишу, с обзиром на то да је обухватила и котарску област у Сињу.¹⁴

Након капитулације Италије у септембру 1943. године, читава Далмација је, формално, препуштена Независној Држави Хрватској, премда уз значајно присуство њемачких окупационих трупа. Ширење хрватске власти на читаву сјеверну Далмацију довело је и до административних промјена, па је Велика жупа Цетина 21. октобра 1943. године премјештена из Омиша у Сплит, а припадали су јој котари: Брач, Хвар, Имотски, Макарска, Омиш, Сињ, Сплит, као и Град Сплит. Велика жупа Брибир и Сидрага укинута је 30. октобра 1943. године, а сутрадан је основана Велика жупа Брибир, са сједиштем у Шибенику. Њој су припадали котари: Босанско Грахово, Дрниш, Книн и Шибеник, као и Град Шибеник. Истог дана, 1. новембра 1943. године, основана је и Велика жупа Сидрага и Равни Котари, са сједиштем у Задру, која је обухватила котаре: Бенковац, Биоград, Паг и Преко, као и Град Задар. Међутим, пошто је Задар био предмет њемачко-хрватских спорења, усташка власт у граду није могла да буде формирана. Због тога је и сједиште Велике жупе било у Земуну.¹⁵

Осим италијанских и њемачких окупационих трупа, као и хрватских квислиншких оружаних формација, у сјеверној Далмацији су са више или мање успјеха дјеловала и оба покрета отпора – ројалистички и комунистички. Од јесени 1941. националне снаге су се организовале у пукове и одреде, које је почетком 1942. године објединила Динарска четничка дивизија, којом је командовао војвода Момчило Ђујић. Према подацима из лета 1942. године, Динарска четничка дивизија је обухватала пет пукова, два одреда и 13 батаљона са око 4.400 бораца. Премда је почетком 1943. године у оквиру Динарске четничке области дошло до образовања више корпуса, они нису имали одговарајућу бројност за јединице корпусног ранга.¹⁶

14 „Zakonska odredba o velikim župama“, *Narodne novine*, 10. VI 1941, 1; Dušan Plenča, *Kninska ratna vremena 1850–1946: Knin-Drniš-Bukovica-Ravni Kotari*, Zagreb: 1986, 198; Ivan Košutić, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb: 1992, 57.

15 D. Plenča, *n. d.*, 435; Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb: 2012, 111–119, 124–149.

16 Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb: 1986, 79–102; D. Plenča, *n. d.*, 285–

Први партизански одреди у сјеверној Далмацији формирани су у околини Шибеника у августу 1941. године, да би до формирања првих одреда на подручју Буковице и Книнске Крајине дошло крајем те и почетком наредне године. Почевши од 6. септембра 1942. године, када је у околини Ливна настала Прва далматинска бригада, од бораца са подручја Далмације образовано је укупно 14 партизанских бригада, од којих је половина потпуно или у значајној мјери била сачињена од људства из сјеверне Далмације. Такође, 13. фебруара 1943. године, формирана је Девета далматинска дивизија, као прва од четири дивизије Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВ и ПОЈ), које су сачињавали далматински борци. Двије од ове четири дивизије – 19. и 20. у потпуности или већином су биле сачињене од људства из сјеверне Далмације. Од четири далматинске дивизије, 7. октобра 1943. године, настао је Осми (Далматински) корпус, који је постепено добијао кључну улогу на фронту у Далмацији.¹⁷

Константно јачајући на терену, али и у међународној дипломатској ацени, комунистичке снаге су превладале и до краја 1944. године ослободиле читаву Далмацију. Кључну улогу у ослобођењу Бенковца, Обровца, Дрниша, Книна и Шибеника, као главних градских насеља на подручју сјеверне Далмације која су насељавали Срби, имале су 19. сјевернодалматинска, 20. и 26. далматинска дивизија НОВ и ПОЈ. Централно питање ослобођења сјеверне Далмације било је ослобођење Книна, којим су комунистичке снаге овладале 3. децембра 1944. године, а само у тзв. *Книнској операцији* Осми корпус је имао 677 погинулих бораца.¹⁸

287, 291–292; Momčilo Diklić, *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950*, Beograd: 2004, 82–97; Коста Николић, *Историја Равногорског покрета 1941–1945, I, Против нацизма, фашизма и комунизма*, Београд: 2014, 251–254; Коста Новаковић, *Кнински партизан*, Книн – Београд: 2015, 71–77.

17 К. Новаковић, *н. г.*, 77–88.

18 D. Plenča, *н. д.*, 496–508.

Далмација у социјалистичкој Југославији

Послије Другог свјетског рата Далмација је постала саставни дио Федералне Хрватске, осим њеног крајњег југа – Боке Которске, која је припојена Федералној Црној Гори. Социјалистичка Југославија је у првом раздобљу свог постојања задржала административну подјелу на срезове/котаре из времена краљевине, да би је постепено мијењала, а затим потпуно укинула. Промјена је била нужна, ако ни због чега, а оно зато што је државна граница измијењена, па је Задар припао Југославији, а отуда је и читава Далмација постала југословенски посјед. Према закону о административно-политичком уређењу Народне Републике (НР) Хрватске из 1947. године, котари Бенковац, Книн и Шибеник наставили су да постоје, премда са одређеним територијалним или само административним измјенама.¹⁹ Котар Биоград је укинут, Котар Дрниш је поново основан,²⁰ а по први пут је образована југословенска административна јединица Котар Задар, која је обухватила дотадашњу италијанску енклаву Задар, као и подручје дотадашњих југословенских котара Биоград и Преко, те мањи дио Бенковачког котара.²¹ У подручје сјеверне Далмације задирао је и Котар Сињ. Једна од седам општина Сињског котара – Врлика била је на подручју сјеверне Далмације. Таква управна подјела остала је до 1955. године, када је број котара смањен са 96 на 27, а број општина са 737 на 299. Између осталих, укинути су котари Бенковац, Книн, Дрниш и Сињ, па је читава сјеверна Далмација подијељена на котаре Задар и Шибеник, уз мањи дио који је припао Котару Сплит.²² Када је 1962. године дошло до новог укрупњавања

19 Кључна територијална промјена у погледу Котара Бенковац односила се на Општину Кистање, која је припојена Книнском котару. Осим тога, уз пет ранијих (Бенковац, Новиград, Обровац, Смилчић и Станковци), оформљене су и три нове општине: Полача, Родаљице и Жегар. Из састава Книнског котара издвојена је Општина Дрниш, али му је припојена Општина Кистање, која је подијељена на двије општине – Ервеник и Кистање. Осим те двије, као и двије старе општине (Книн и Оклај), оформљене су још три нове: Косово, Плавно и сјеверна Буковица. У оквиру Котара Шибеник, који није мијењао територијални опсег, уз пет дотадашњих (Скрадин, Шибеник, Тијесно, Водице и Зларин), настале су још четири општине: Ђеврске, Примоштен, Рогозница и Шибеник Вањски.

20 Котар Дрниш је настао издвајањем дотадашње Општине Дрниш из састава Котара Книн, а чиниле су га четири општине: Дрниш, Ружић, Сиверић и Унешић.

21 Котар Задар се састојао од 15 општина, од којих је шест обухватало подручје дотадашњег Котара Биоград (Биоград, Нин, Пашман, Поличник, Ражанац и Земуник), шест је обухватало подручје дотадашњег Котара Преко (Божава, Вели Иж, Молат, Преко, Сали и Силба), двије су обухватале подручје дотадашњег италијанског Задра (Задар и Задар Вањски), а једна је настала издвајањем из оквира Котара Бенковац (Стариград-Селине).

22 Тада су укинуте сјевернодалматинске општине: Полача, Жегар, Ервеник, Косово, Плавно,

територијалних јединица у НР Хрватској, од 27 котара начињено је девет, па је читава Далмација ушла у оквире једног котара. Такође, број општина је смањен на 111,²³ чиме су оне добиле на значају и постепено постале најважнија територијално-административна јединица.²⁴

Према томе, у административној подјели НР Хрватске након 1962. године подручје сјеверне Далмације је било испарцелисано на осам општина: Бенковац, Биоград, Дрниш, Книн, Обровац, Сињ, Шибеник и Задар. Таква административна подјела узимана је у обзир и када је 1964. године рађен попис жртава рата.

Српске жртве у сјеверној Далмацији према попису жртава рата из 1964. године

Користећи се ревидираним резултатима јединог југословенског пописа жртава Другог свјетског рата из 1964. године, настојали смо да покажемо колики су и какви људски губици у српским срединама у сјеверној Далмацији, са посебним освртом на страдање проузроковано геноцидном политиком усташког режима у Независној Држави Хрватској. Читаво истраживање је урађено са јасном свијешћу да попис жртава рата из 1964. године није ни савршен ни коначан и да у њему много тога недостаје, а много тога је и погрешно. Ипак, он нам једини даје бар некакву слику људских губитака на окупираном југословенском простору. С обзиром на то да је попис жртава рата рађен у вријеме социјалистичке Југославије, ради бољег схватања размјера и територијалног распореда злочина, наша пажња је усмјерена на подручје општина Бенковац, Дрниш, Книн и Обровац, али и на села са већинским или значајним удјелом српског становништва на територији општина Биоград, Сињ, Шибеник и Задар.²⁵

Дакле, анализирајући попис жртава рата, а који се односи на подручје сјеверне Далмације, показало се да су људски губици тог дијела југословенске територије значајни, али да се специфичност локалних прилика и

сјеверна Буковица, Ружић, Сиверић, Унешић, Ђеврске, Рогозница, Шибеник Вањски, Зларин, Поличник, Стариград-Селине и Задар Вањски. Такође, настала је Општина Поседарје.

23 У сјеверној Далмацији престале су да постоје општине: Кистање, Нин, Новиград, Оклај, Поседарје, Примоштен, Ражанац, Скрадин, Смилчић, Станковци, Тијесно, Водице, Врлика и Земуник.

24 Котари су дефинитивно укинута 1967. године (Stanko Žuljić, „Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945. i 2000.“, *Ekonomski pregled*, br. 1–2/2001, 3–28).

25 Ревидирани попис жртава рата из 1964. године нашли смо на службеној интернет презентацији Музеја жртава геноцида из Београда (<http://www.muzejgenocida.rs/images/ZrtvePub/Hrv.pdf>).

те како одразила на свеукупне људске губитке у погледу година и околности страдања. Попис жртава рата из 1964. године регистровао је 4.638 српских жртава на подручју осам општина, које су обухватале сјеверну Далмацију. У сјеверној Далмацији видимо да је више жртава тзв. директног терора, а у контексту геноцидне политике усташких власти, дало подручје око Книна, јер се нашло у оквирима хрватске усташке државе. С тим у вези, страдање Срба у сјеверној Далмацији обиљежавају и подвелебитско село Трибањ, чије је српско становништво страдало у усташким логорима смрти, али и многа већински српска села у Равним Котарима, Буковици и Книнској Крајини, чије је становништво већином страдало у редовима комунистичког покрета отпора. Многи од њих оставили су кости на Сутјесци, због чега та битка и то подручје страдања имају значајно мјесто у култури сјећања Срба из сјеверне Далмације. Према истраживањима Виктора Кућана, у Бици на Сутјесци учествовало је 2.582 бораца са подручја сјеверне Далмације, а погинуло је њих 1.067. Највише бораца је било са подручја Шибеника 1.316 (погинуло 535), Книна 568 (погинуло 235), Сиња 318 (погинуло 120) и Задра 161 (погинуло 70).²⁶

Книн

Највећи број жртава Другог свјетског рата међу Србима у сјеверној Далмацији биљежимо на подручју Книна – 2.075, што је 44,74% од укупних српских жртава на том простору. Разлог за то је била чињеница да су Срби били у огромној већини у самом Книну, као и у 42 од 44 книнска села, док су Хрвати били већина у само два насељена мјеста.²⁷ Други разлог је била чињеница да је книнско подручје, како смо већ напоменули, било у саставу Независне Државе Хрватске, па се српско становништво на том подручју суочило са геноцидном политиком усташких власти. Премда је политика уништења српског народа у книнском крају оставила дубоке трагове, судећи по попису жртава рата, око половине книнских Срба страдало је у редовима комунистичког покрета отпора – 1.066 (51,37%). У групу жртава „директног терора“ попис је смјестио 431 книнског Србина (20,77%). Приликом борби или бомбардовања страдало је 185 книнских

26 Viktor Kučan, *Borci Sutjeske*, Beograd: 1996, 1209–1212.

27 Срби су били већина у селима: Биовичино Село, Бискупија, Цетина, Цивљане, Доњи Ервеник, Ђеврске, Голубић, Горњи Ервеник, Гошић, Ивошевици, Какањ, Кистање, Кистање Село, Книнско Поље, Колашац, Ковачић, Крњеуве, Мала Полача, Марковац, Модрино Село, Мокро Поље, Нунић, Оћестово, Орлић, Отон, Пађене, Плавно, Радјевац, Радучић, Рамљане, Риђане, Руделе у Пољу, Смердеље, Стрмица, Турић, Уздоље, Вариводе, Велика Полача, Врбник, Зечево, Звјеринац и Жагровић. Хрвати су били већина у селима Кијево и Врпоље.

Срба (8,92%), док је њих 116 несумњиво означено као жртве усташког терора (5,59%), што не значи да је то коначна бројка страдалих у геноцидној политици усташких власти. Гледајући по насељима, највише српских жртава рата било је у Ивошевцима (131), Мокром Пољу (127), Кистањама (111), Плавну (110), Книну (104), Жагровићу (98), Врбнику (90), Голубићу (88), Великој Полачи (76)²⁸ и Ђеврскама (71).

Као важно саобраћајно чвориште, и с обзиром на то да се налазио на значајној стратешкој позицији, Книн је у више наврата био на мети савезничких бомбардера, почевши од 18. новембра 1943. године. Отуда је и попис жртава рата забиљежио толико погинулих „приликом борби или бомбардовања“. Први велики удар догодио се 2. марта 1944. године, када је шест авиона надлетјело Книн и избацило око 30 бомби. Погинуло је 18 цивила, четири њемачка и један хрватски војник. Тешко су оштећени болница, електрични водови, жељезничка постројења и више стамбених објеката. Книн је поново био на мети 19. марта, када је 36 авиона избацило око 180 великих бомби. Погинуло је 54 цивила, 16 њемачких и шест хрватских војника. Разорена је жељезничка станица, градски биоскоп и око 20 стамбених објеката. Град је остао без расвјете и воде, а становништво је увелико одлазило у околна села. Коначно, 4. априла су се на небу изнад Книна нашла 33 савезничка авиона. Избацили су око 200 бомби и проузроковали смрт 20 цивила и два војника. Тешка оштећења претрпјели су зграда гимназије, православна црква, као и више приватних кућа. Книн се на мети савезничких бомбардера нашао укупно девет пута, а процјењује се да је у тим ударима погинуло 373 цивила и 29 војника.²⁹

28 Страдање мјештана Велике Полаче наговјестило је убиство њиховог свештеника. Парох Михаило Поповић ухапшен је у цркви на Спасовдан – 29. маја 1941. године. У затвору у Книну страховито је мучен, а 5. јуна је убијен и бачен у јаму Голубњачу (Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској: фотомонографија*, Београд: 2016, 305).

29 Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943–1945*, Zagreb: 2008, 169–173.

Табела 1: Општина Книн, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Италијана или уморени у италијанским логорима или затворима	Убијени од Нјемаца или уморени у њемачким логорима	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени код куће	Страдали при депортацији или у збјегу	Убијени од четника	Убијени од партизана	Погинули у Априлском рату	Непознато
Бивовичино Село	60	25	/	/	/	/	34	1	/	/	/	/	/	/
Бискупија	49	27	1	11	1	1	2	/	/	/	5	/	/	1
Цетина	49	31	5	1	/	/	8	3	/	/	/	/	1	/
Цивљане	62	32	6	6	/	/	13	1	/	/	1	/	1	2
Ђеврске	71	37	/	2	3	11	5	3	7	/	1	1	/	1
Доњи Ервеник	40	30	2	1	/	/	6	/	/	/	/	/	/	1
Голубић	88	31	12	15	/	/	29	/	/	/	/	/	/	1
Горњи Ервеник	49	34	/	3	/	/	5	6	1	/	/	/	/	/
Гошић	16	13	/	/	/	/	1	1	/	/	/	/	/	1
Ивошевици	131	79	7	3	/	1	39	/	/	/	/	/	/	2
Какањ	14	7	/	/	/	/	4	/	3	/	/	/	/	/
Кијево	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Кистање	111	70	3	5	1	/	18	10	/	/	/	/	/	4
Кистање Село	43	26	/	3	2	/	3	4	5	/	/	/	/	/
Книн	104	39	22	10	3	4	22	3	/	/	/	/	/	1
Книнско Поље	39	23	5	2	/	/	7	1	1	/	/	/	/	/
Колашац	22	8	/	/	/	/	12	/	2	/	/	/	/	/
Ковачић	57	27	2	6	/	/	14	1	1	/	/	/	/	6
Крњеуве	23	10	/	6	/	2	2	2	/	/	/	/	/	1
Мала Полача	59	40	/	5	/	/	7	/	1	/	3	/	/	3
Марковац	7	4	/	1	/	/	/	/	/	/	/	1	/	1
Модрино Село	8	4	/	/	/	/	1	2	1	/	/	/	/	/
Мокро Поље	127	49	4	18	1	3	21	10	/	12	1	/	/	8

Нунић	16	12	/	/	1	1	1	/	/	/	/	/	/	1
Оћестово	62	26	1	12	2	3	9	2	2	5	/	/	/	/
Орлић	56	33	/	11	/	/	6	1	/	/	1	/	1	3
Отон	26	7	1	3	/	/	12	/	/	/	1	/	/	2
Пађене	19	10	5	/	/	/	4	/	/	/	/	/	/	/
Плавно	110	90	7	4	/	/	5	/	1	/	1	/	/	2
Радљевац	16	7	5	1	/	/	2	/	/	/	/	/	1	/
Радучић	53	32	2	/	14	2	3	/	/	/	/	/	/	/
Рамљане	23	8	/	4	/	1	3	/	/	/	/	/	/	7
Риђане	5	1	/	1	/	/	1	/	1	/	/	/	/	1
Смрдеље	24	12	/	2	/	/	7	/	/	/	1	/	/	2
Стрмица	56	21	8	1	/	3	5	1	10	/	4	/	1	2
Турић	6	2	/	/	/	/	3	/	/	/	/	/	/	1
Уздоље	14	5	1	2	/	/	4	2	/	/	/	/	/	/
Вариводе	36	20	1	6	/	/	7	1	/	/	/	/	/	1
Велика Полача	76	14	7	14	/	1	38	/	/	/	/	/	/	2
Врбник	90	45	6	9	/	/	16	1	/	/	8	/	/	5
Врпоље	15	8	/	/	/	/	2	3	/	/	/	/	/	2
Жагровић	98	45	1	11	/	/	37	/	1	/	/	/	/	3
Зечево	36	19	2	2	/	/	11	1	/	/	/	/	/	1
Звјеринац	8	2	/	4	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/
Укупно	2.075	1.066	116	185	28	33	431	60	37	17	27	2	5	68

Гледајући по годинама страдања, највише книнских Срба изгубило је живот у години ослобођења Далмације – 1944, која се води као година смрти за њих 647 (31,18%). Осим борби за ослобођење Далмације, толиком броју жртава међу книнским Србима допринијеле су усташке репресалије, али и савезничко бомбардовање. У 1943. години погинуло је или убијено 632 книнских Срба (30,46%), а на ту бројку значајног удјела имало је епохално страдање Далматинаца у Бици на Сутјесци. Значајан број книнских Срба страдао је у 1942. години – 334 (16,10%), док је нешто мања бројка жртава рата међу книнским Србима приписана првој и посљедњој ратној години. Тако вођеним пописом потпуно су скрајнуте и остају неучљиве

страховите усташке репресалије из љета 1941. године. У науци је одавно утврђено да су усташке власти још у посљедњим данима маја у Книну и околним селима ухапсиле и погубиле 37 Срба, као и то да је у ноћи између 19. и 20. јуна у Книну и Книнском Пољу ухапшено 76 Срба, који су побијени у Промини. Два дана касније, у Великој Полачи је убијено 48 српских цивила, а у првој половини јула у Врбнику, Љупчу, Ковачићу и Стрмици убијено је 67 Срба.³⁰

Табела 2: Општина Книн, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Биовичино Село	60	/	33	8	12	7
Бискупија	49	2	6	21	10	10
Цетина	49	4	15	10	14	6
Цивљане	62	15	3	15	19	10
Ђеврске	71	/	5	17	37	12
Доњи Ервеник	40	/	3	12	24	1
Голубић	88	17	17	26	21	7
Горњи Ервеник	49	/	4	17	24	4
Гошић	16	/	2	1	13	/
Ивошевци	131	5	40	49	26	11
Какањ	14	/	2	5	7	/
Кијево	1	/	/	/	1	/
Кистање	111	4	19	36	47	5
Кистање Село	43	2	7	10	17	7
Книн	104	31	14	29	25	5
Книнско Поље	39	6	7	19	4	3
Колашац	22	/	14	1	6	1
Ковачић	57	7	6	23	11	10
Крњеуве	23	/	2	1	15	5
Мала Полача	59	5	1	30	12	11
Марковац	7	/	1	4	1	1
Модрино Село	8	/	4	2	1	1
Мокро Поље	127	2	33	11	64	17

30 Процјене говоре да су само у периоду од 24. маја до 27. јула 1941. године на подручју Книнске Крајине усташе убиле 555 Срба, што се на основу пописа жртава рата ни приближно не може закључити (D. Plenča, *n. d.*, 206–207).

Нунић	16	/	/	2	9	5
Оћестово	62	1	4	18	27	12
Орлић	56	3	7	27	18	1
Отон	26	2	7	9	8	/
Пађене	19	4	1	11	2	1
Плавно	110	2	24	58	15	11
Радљевац	16	7	/	6	1	2
Радучић	53	1	11	17	17	7
Рамљане	23	1	1	7	7	7
Риђане	5	1	/	2	2	/
Смрдеље	24	/	1	9	10	4
Стрмица	56	13	7	20	6	10
Турић	6	1	1	2	/	2
Уздоље	14	1	3	3	3	4
Вариводе	36	/	3	11	15	7
Велика Полача	76	40	7	13	12	4
Врбник	90	13	6	23	34	14
Врпоље	15	4	1	6	2	2
Жагровић	98	26	7	31	20	14
Зечево	36	/	2	9	24	1
Звјеринац	8	/	3	1	4	/
Укупно	2.075	220	334	632	647	242

Бенковац

На подручју Бенковца регистроване су 792 српске жртве Другог свјетског рата (17,08%). Бенковац је представљао етнички мјешовиту средину, у којој су, у вријеме када је попис жртава рата рађен, Срби били већина у самом Бенковцу, као општинском средишту, као и у још 26 бенковачких села, док су Хрвати чинили већину у 22 села.³¹ Највећи број страдалих бенковачких Срба изгубио је живот у редовима комунистичког покрета отпора – њих 467 (58,96%), док су 122 српске жртве смјештене у категорију убијених „у директном терору“ (15,40%), чиме кривац за њихово страдање

31 Срби су били већина у селима: Бенковачко Село, Бјелина, Бргуд, Буковић, Добропољци, Доња Јагодња, Доње Биљане, Доње Церање, Доњи Карин, Доњи Кашић, Горња Јагодња, Горње Биљане, Горње Церање, Ислам Грчки, Какма, Коларина, Кожловац, Кула Атлагић, Лишане Тињске, Мирање, Морполача, Островица, Парчић, Раштевић, Смилчић и Запужане. Хрвати су били већина у селима: Бањевци, Брушка, Будац, Булић, Доњи Лепури, Корлат, Лисичић, Лишане Островичке, Надин, Перушић Бенковачки, Подлуг, Полача, Поповићи, Пристег, Провић, Радошиновци, Родаљице, Станковци, Шопот, Тињ, Велим и Вукшић.

остаје непознат. У затвору или логору нејасног одређења убијено је или умрло још 55 бенковачких Срба (6,94%), док је приликом борби или бомбардовања погинуло њих 48 (6,06%). Гледајући по насељима, највише погинулих Срба је било из Ислама Грчког (46), затим из Бјелине (43) и Доњег Карина (42), па из Бргуда и Добропољца (по 35), Бенковца, Буковића, Куле Атлагић и Парчића (по 31) и Кожловаца (30).

Табела 3: Општина Бенковац, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташиа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Италијана или уморени у италијанским логорима или затворима	Убијени од Нијемаца или уморени у њемачким логорима	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени код куће	Страдали при депортацији или у збјегу	Убијени од четника	Непознато
Бенковац	31	9	11	2	2	2	5	/	/	/	/	/
Бенковачко Село	13	8	/	5	/	/	/	/	/	/	/	/
Бјелина	43	21	/	2	2	1	5	8	4	/	/	/
Бргуд	35	21	2	1	1	/	9	/	/	1	/	/
Брушка	5	3	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/
Буковић	31	15	/	/	1	/	15	/	/	/	/	/
Булић	2	1	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/
Добропољци	35	26	/	/	3	/	5	/	/	/	/	1
Доња Јагодња	18	10	/	1	/	/	2	4	/	1	/	/
Доње Биљане	12	7	/	1	/	/	4	/	/	/	/	/
Доње Церање	18	12	/	4	1	/	1	/	/	/	/	/
Доњи Карин	42	26	2	4	2	1	2	/	3	/	1	1
Доњи Кашић	13	11	/	/	/	1	1	/	/	/	/	/
Горња Јагодња	21	14	/	/	/	2	3	2	/	/	/	/
Горње Биљане	29	23	1	2	1	/	/	2	/	/	/	/
Горње Церање	12	8	2	/	/	/	2	/	/	/	/	/
Ислам Грчки	46	32	/	4	/	/	9	1	/	/	/	/
Какма	17	3	/	1	/	/	2	8	/	3	/	/
Коларина	29	16	2	2	2	3	3	1	/	/	/	/
Корлат	10	6	/	2	/	/	2	/	/	/	/	/
Кожловац	30	13	4	1	1	/	10	/	1	/	/	/
Кула Атлагић	31	17	/	4	/	/	3	/	/	/	/	7

Лишане Тињске	20	15	1	/	/	1	2	1	/	/	/	/
Мирање	17	10	/	/	/	/	6	1	/	/	/	/
Морполача	27	16	/	/	3	/	2	6	/	/	/	/
Надин	16	11	/	/	2	1	2	/	/	/	/	/
Островица	23	11	/	1	/	/	3	6	2	/	/	/
Парчић	31	19	1	/	/	1	9	1	/	/	/	/
Перушић Бенковачки	5	1	1	/	/	/	1	1	/	/	/	1
Подлуг	4	4	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Полача	5	4	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/
Поповићи	7	2	/	/	/	/	5	/	/	/	/	/
Пристег	22	14	/	5	/	/	1	1	/	/	/	1
Провић	12	6	/	/	2	/	1	3	/	/	/	/
Радоши- новци	10	8	/	/	1	/	/	1	/	/	/	/
Раштевић	25	17	1	/	/	1	3	2	/	/	/	1
Смилчић	9	2	/	/	/	/	4	2	/	/	/	1
Шопот	3	2	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Тињ	9	9	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Вукшић	1	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/
Запужане	23	14	/	4	/	2	/	3	/	/	/	/
Укупно	792	467	30	48	25	16	122	55	10	5	1	13

Гледајући по годинама страдања, највише бенковачких Срба изгубило је живот 1944. године – њих 346 (43,69%). Те године су гинули у борбама за ослобођење Далмације, али и у операцијама за ослобођење осталих крајева Југославије, а убијани су и у посљедњим репресивним „трзајима“ окупатора и квислинга – Нијемаца и Хрвата. По броју погинулих затим слиједи 1943. година, у којој је живот изгубило 227 бенковачких Срба (28,66%). На њихово страдање одразила се промјена „меког“ италијанског окупационог режима, укључење бенковачког краја у оквире Независне Државе Хрватске, уз снажно присуство окупационих трупа, али и значајно учешће у Бици на Сутјесци. Наиме, само са подручја Бенковца, у тој бици погинуло је 48 бораца.³² Значајан број бенковачких Срба страдао је у посљедњој ратној години – 1945, када је регистрован 131 погинули (16,54%). Радило се, углавном, о борцима који су настрадали у завршним борбама за ослобођење Југославије, а у мањој мјери и о умрлима у логорима Хрватске и

32 Viktor Kučan, „Borci benkovačkog kraja u Bici na Sutjesci“, *Benkovački kraj kroz vjekove*, I, Benkovac: 1987, 393–398.

Њемачке. Знатно мање бенковачких Срба страдало је у прве двије године окупације, када је то подручје било анектирано од Краљевине Италије. Тако је у 1942. забиљежено 76 страдалих бенковачких Срба (9,60%), а у 1941. години свега њих 12 (1,52%).

Табела 4: Општина Бенковац, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Бенковац	31	2	10	3	10	6
Бенковачко Село	13	/	/	/	8	5
Бјелина	43	/	18	12	6	7
Бргуд	35	2	1	13	14	5
Брушка	5	/	/	/	4	1
Буковић	31	/	/	10	19	2
Булић	2	/	1	/	1	/
Добропољци	35	/	2	12	8	13
Доња Јагодња	18	/	1	10	4	3
Доње Биљане	12	/	/	2	8	2
Доње Церање	18	/	2	3	11	2
Доњи Карин	42	2	2	10	21	7
Доњи Кашић	13	/	1	2	5	5
Горња Јагодња	21	/	/	13	5	3
Горње Биљане	29	/	1	2	17	9
Горње Церање	12	/	/	2	9	1
Ислам Грчки	46	/	1	13	23	9
Какма	17	/	4	6	7	/
Коларина	29	1	/	7	19	2
Корлат	10	1	/	1	4	4
Кожловац	30	/	3	6	19	2
Кула Атлагић	31	1	1	14	5	10
Лишане Тињске	20	/	/	15	2	3
Мирање	17	1	1	6	8	1
Морполача	27	/	6	12	7	2

Надин	16	/	/	4	7	5
Остروвица	23	/	9	3	9	2
Парчић	31	1	2	3	20	5
Перушић Бенковачки	5	/	/	2	3	/
Подлуг	4	/	/	/	3	1
Полача	5	/	/	2	2	1
Поповићи	7	/	/	4	3	/
Пристег	22	/	/	4	14	4
Провић	12	/	4	4	4	/
Радошиновци	10	1	3	2	3	1
Раштевић	25	/	/	4	16	5
Смилчић	9	/	2	4	3	/
Шопот	3	/	/	1	2	/
Тињ	9	/	/	5	4	/
Вукшић	1	/	/	/	1	/
Запужане	23	/	1	11	8	3
Укупно	792	12	76	227	346	131

Шибеник

На подручју Шибеника регистровано је 445 српских жртава Другог свјетског рата (9,59%). Осим у самом Шибенику, у вријеме када је рађен попис жртава рата, Хрвати су били већина у још 73 насеља, док је српско становништво било у већини у 14 села.³³ Осим у селима у којима је чинило већину, српско становништво је у значајнијем проценту живјело у још 11 насеља, укључујући општинско средиште. У огромној већини шибенски Срби су страдали у редовима комунистичког покрета отпора. Попис жртава рата регистровао је 230 партизанских бораца српске националности са шибенског подручја (51,69%). Као жртва директног терора регистрован је 61 шибенски Србин (13,71%), док је 43 убијено или уморено у логорима или затворима нејасне надлежности (9,66%). Као несумњиве жртве усташког

33 Срби су били већинско становништво у селима: Братишковци, Брибир, Цицваре, Горице, Грачац, Мала Чиста, Међаре, Пластово, Радонић, Скрадинско Поље, Сонковић, Велика Глава, Жажвић и Ждрапањ. Треба напоменути да се тадашња Општина Шибеник протезала и на више јадранских острва, међу којима су највећа: Муртер, Каприје, Крапањ, Првић, Жирје и Зларин, на којима се, у административном погледу, налазило девет насеља. У острвским насељима, које тешко можемо сврстати у сјеверну Далмацију, забиљежили смо једну српску жртву – у Муртеру, на истоименом острву.

терора уписано је 28 шибенских Срба (6,29%), а као жртве италијанских окупатора њих 25 (5,62%). Гледајући по насељима, убједљиво највише жртава српске националности на шибенском подручју регистровано је у Шибенику (110). Међутим, тај број треба заиста узети са резервом, јер се у много случајева ради о презименима којих нема међу далматинским Србима, па је нејасно како су се нашли на попису жртава рата за Шибеник. Наравно, имамо на уму и то да је Шибеник био један од важнијих административних центара и војних средишта на југословенској обали, те отуда ту и они Срби који не потичу из сјеверне Далмације. По броју српских жртава сlijеди Мала Чиста (57),³⁴ а затим Братишковци (37) и Брибир (29).

Табела 5: Општина Шибеник, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Италијана или уморени у италијанским логорима или затворима	Убијени од Нијемаца или уморени у њемач. логор.	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени код куће	Убијени од четника	Страдали при депортацији или у збјегу	Погинули у Априлском рату	Непознато
Бичине	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Билице	5	3	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	1
Братишковци	37	24	/	1	4	/	6	1	1	/	/	/	/
Брибир	29	24	/	/	/	/	2	1	/	/	/	/	2
Цицваре	4	/	1	/	/	/	2	1	/	/	/	/	/
Гађелези	15	1	/	1	/	/	4	8	/	/	1	/	/
Горице	18	9	/	1	/	/	5	/	/	/	3	/	/
Гориш	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Грабовци	1	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/
Грачац	16	11	/	/	2	1	/	/	/	2	/	/	/
Градина	12	2	10	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Ићево	14	8	2	1	3	/	/	/	/	/	/	/	/
Кашић Бањевачки	2	1	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Коњеврате	4	3	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Лозовац	2	1	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/

34 Село је много познатије по варијанти имена Чиста Мала, али је у вријеме пописа жртава рата и највећег дијела југословенског раздобља коришћен назив Мала Чиста.

Мала Чиста	57	16	/	6	2	1	10	19	/	/	/	/	3
Међаре	9	2	/	/	/	/	3	4	/	/	/	/	/
Оглавци	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Пираматовци	2	1	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Пировац	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Пластово	16	11	1	/	3	/	/	1	/	/	/	/	/
Радонић	12	7	/	1	/	/	2	1	/	/	/	/	1
Раслина	4	/	/	/	/	/	3	/	/	/	1	/	/
Сапина Доца	3	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Шибеник	110	56	10	3	4	5	14	4	2	1	1	2	8
Скрадин	7	4	/	1	1	/	/	/	/	/	/	/	1
Скрадинско Поље	11	11	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Сонковић	14	6	/	/	5	1	2	/	/	/	/	/	/
Ваћани	2	1	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Велика Глава	14	14	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Заблаће	1	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Затон	2	/	/	/	/	/	1	/	/	/	1	/	/
Жажвић	12	7	1	/	1	/	1	2	/	/	/	/	/
Ждрапањ	6	3	/	/	/	/	1	/	1	/	/	/	1
Укупно	445	230	28	17	25	8	61	43	4	3	7	2	17

Гледајући по годинама страдања, највише шибенских Срба изгубило је живот у 1943. години – њих 182 (40,90%). На то је понајвише утицало њихово учешће у редовима комунистичког покрета отпора, који је те ратне године имао запажену активност и водио жестоке борбе са окупационим трупама. У 1944. години, када је Далмација коначно ослобођена, страдало је 125 шибенских Срба (28,09%). По броју страдалих затим слиједи 1942. година, која је забиљежена као година смрти за 68 шибенских Срба (15,28%). У посљедњој години рата на југословенском простору страдало 42 шибенских Срба (9,44%), а у првој ратној години њих 28 (6,29%).

Табела 6: Општина Шибеник, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Бичине	1	/	1	/	/	/
Билице	5	/	/	5	/	/
Братишковци	37	1	4	18	10	4

Брибир	29	/	2	13	12	2
Цицваре	4	/	2	1	1	/
Гађелези	15	/	4	11	/	/
Горице	18	1	4	8	4	1
Гориш	1	/	/	/	1	/
Грабовци	1	/	/	1	/	/
Грачац	16	/	2	3	9	2
Градина	12	1	/	11	/	/
Ићево	14	/	1	6	4	3
Кашић Бањевачки	2	/	/	2	/	/
Коњеврате	4	/	/	3	1	/
Лозовац	2	/	/	/	/	2
Мала Чиста	57	1	7	25	19	5
Међаре	9	/	5	4	/	/
Оглавци	1	/	/	1	/	/
Пираматовци	2	/	1	/	1	/
Пировац	1	/	1	/	/	/
Пластово	16	2	/	5	6	3
Радонић	12	/	3	6	3	/
Раслина	4	1	1	2	/	/
Сапина Доца	3	3	/	/	/	/
Шибеник	110	16	22	29	31	12
Скрадин	7	/	/	3	4	/
Скрадинско Поље	11	/	/	5	6	/
Сонковић	14	/	1	8	3	2
Вађани	2	/	1	/	1	/
Велика Глава	14	1	1	3	4	5
Заблаће	1	1	/	/	/	/
Затон	2	/	/	/	2	/
Жажвић	12	/	5	4	2	1
Ждрапањ	6	/	/	5	1	/
Укупно	445	28	68	182	125	42

Сињ

На подручју Сиња регистровано је 349 српских жртава Другог свјетског рата (7,52%). У вријеме када је рађен попис жртава рата, Хрвати су били већина у општинском средишту, као и у још 72 села, тј. у скоро

свим насељима Општине Сињ. На Србе смо на сињском подручју у значајнијем броју наилазили у 20 села, док су у три били већинско становништво (Кољане, Лактац и Отишић). С обзиром на географски положај Општине Сињ, приликом овог истраживања нисмо узели у обзир читаву територију, већ само она села за која можемо да кажемо да се налазе на подручју сјеверне Далмације. Такав приступ сматрамо логичним и због чињенице да су сињски Срби управо у већини и живјели у тим селима.³⁵ На подручју Сиња већина Срба који су пописани као жртве Другог свјетског рата страдали су у редовима комунистичког покрета отпора – њих 190 (54,44%). Као жртве директног терора уписано је 73 сињских Срба (20,92%), док је кривица за страдање 29 лица српске националности приписана усташком режиму (8,31%). Гледајући по насељима, највише српских жртава је из Отишића (81) и Кољана (70), а затим из Доњег Бителића (31), Маовица (27), Дабра, Сиња и Врлике (по 22).

Табела 7: Општина Сињ, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Италијана или уморени у италијанским логорима или затворима	Убијени од Нијемаца или уморени у њемач. логор.	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени код куће	Убијени од партизана	Страдали при депортацији или у збјегу	Погинули у Април. рату	Непознато
Бајагић	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	/	/
Дабар	22	10	3	1	/	1	6	/	/	/	1	/	/
Доњи Бителић	31	22	1	2	1	/	2	/	/	/	/	/	3
Гарјак	15	2	7	4	/	/	1	1	/	/	/	/	/
Горњи Бителић	16	6	1	/	1	2	1	/	4	/	/	/	1
Хрваце	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Кољане	70	47	2	3	1	/	12	1	/	/	/	/	4

35 Ако погледамо сињска села која не можемо да смјестимо у сјевернодалматинско подручје, регистровани смо 29 српских жртава у Сушцима, три српске жртве у селу Сичане и по једну у селима Доња Тијарица, Горња Тијарица, Осоје, Присоје, Триљ и Угљане. Укупно се радило о још 38 сињских Срба, које је регистровао попис жртава рата из 1964. године.

Косоре	3	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/
Лактац	11	10	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/
Лучане	3	2	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Маовице	27	14	/	1	/	/	8	2	1	/	1	/	/
Отишић	81	39	2	/	/	/	34	1	/	/	2	1	2
Подосоје	9	3	4	1	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Радошић	1	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Румин	2	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Сињ	22	10	3	/	/	2	2	2	/	/	/	2	1
Сухаћ	7	7	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Врлика	22	12	5	/	/	/	4	/	/	1	/	/	/
Засиок	2	/	/	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/
Зелово	2	1	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Укупно	349	190	29	13	4	6	73	7	5	1	6	4	11

Гледајући по годинама, највише сињских Срба је страдало у 1943. години – њих 129 (36,96%), за шта је објашњење могуће пронаћи у масовном учешћу у комунистичком покрету отпора, који је у тој години, као што смо навели, показао значајну активност и доживио тешко страдање, нарочито у Бици на Сутјесци. Велики број сињских Срба страдао је и у 1944. години – њих 98 (28,08%), на шта је утицала активност комунистичких снага, у чијим су се редовима борили у великом броју, као и њемачко-хрватске репресалије. Прилично тешка година била је и 1942, када је страдао 61 сињски Србин (17,48%). Најмање сињских Срба страдало је у првој и последњој ратној години.

Табела 8: Општина Сињ, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Бајагић	2	/	2	/	/	/
Дабар	22	2	2	5	10	3
Доњи Бителић	31	2	6	15	7	1
Гарјак	15	1	8	3	2	1
Горњи Бителић	16	1	3	5	7	/
Хрваце	1	/	/	/	1	/
Кољане	70	2	14	24	23	7
Косоре	3	1	/	/	2	/

Лактац	11	/	1	4	6	/
Лучане	3	/	/	/	3	/
Маовице	27	9	2	12	1	3
Отишић	81	5	12	38	20	6
Подосоје	9	/	/	5	2	2
Радошић	1	/	1	/	/	/
Румин	2	/	/	2	/	/
Сињ	22	4	5	4	5	4
Сухаћ	7	/	/	5	2	/
Врлика	22	4	4	5	6	3
Засиок	2	/	/	1	1	/
Зелово	2	/	1	1	/	/
Укупно	349	31	61	129	98	30

Обровац

На подручју Обровца регистроване су 344 српске жртве (7,42%). У вријеме када је рађен попис жртава рата Срби су били већинско становништво у општинском средишту, као и у 11 од 14 насеља Општине Обровац, док су Хрвати били већина у три села.³⁶ Међу страдалим обровачким Србима врло сличан је број погинулих у редовима комунистичких снага и жртава директног терора, чиме се Обровац разликује од других сјевернодалматинских општина са значајнијим удјелом српског становништва. Број страдалих „у НОБ-у“, како се наводи у попису жртава рата, је 129 (37,50%), а жртава „директног терора“ 116 (33,72%). Приликом борби или бомбардовања страдало је 30 обровачких Срба (8,72%), док се њих 22 (6,40%) воде као несумњиве жртве усташких репресалија. Гледајући по насељеним мјестима, убједљиво највише српских жртава је из Билишана (67), Богатника и Голубића (по 39), Мушковаца (35) и Крупе (27).

36 Срби су били већина у селима: Билишане, Богатник, Голубић, Горњи Карин, Каштел Жегарски, Комазеци, Крупа, Мушковци, Надвода, Затон Обровачки и Зеленград. Хрвати су били већина у селима: Јасенице, Крушево и Медвиђа.

Табела 9: Општина Обровац, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Италијана или уморени у италијанским логорима или затворима	Убијени од Нијемца или уморени у њемач. логорима	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени код куће	Страдали при депортацији или у збјегу	Погинули у Априлском рату	Непознато
Билишане	67	27	2	10	/	2	19	3	1	1	1	1
Богатник	39	13	/	6	/	/	18	/	/	/	/	2
Голубић	39	3	2	/	/	6	28	/	/	/	/	/
Горњи Карин	24	9	1	2	3	/	5	1	3	/	/	/
Каштел Жегарски	24	9	/	1	/	1	12	/	/	/	/	1
Комазеци	19	9	/	4	/	/	4	1	/	/	/	1
Крупа	27	11	4	6	/	/	5	/	/	/	1	/
Крушево	6	4	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/
Медвиђа	10	6	/	/	/	/	2	/	1	/	1	/
Мушковци	35	12	5	1	1	/	14	1	/	/	/	1
Надвода	10	5	/	1	/	1	2	/	/	/	/	1
Обровац	13	7	2	1	/	/	1	1	/	/	/	1
Затон Обровачки	9	3	/	/	/	/	1	1	/	/	/	4
Зеленград	22	11	4	1	/	2	3	1	/	/	/	/
Укупно	344	129	20	33	4	12	116	9	5	1	3	12

Гледајући по годинама страдања, највише обровачких Срба је изгубило живот у 1944. години – њих 147 (42,73%), на шта су утицале посљедње репресалије окупатора и квислиншких хрватских формација, као и борбе за ослобођење Далмације. У 1943. години је страдало 98 обровачких Срба (28,49%), на шта је утицала промјена окупационе власти на подручју Обровца, као и замах антифашистичке борбе комунистичког покрета отпора. Знатно мање обровачких Срба страдало је у посљедњој (49), као и у прве двије ратне године (по 25). Када би се те три цифре сабрале, добила би се тек бројка убијених у години значајних промјена – 1943.

Табела 10: Општина Обровац, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Билишане	67	6	2	22	25	12
Богатник	39	/	1	12	20	6
Голубић	39	8	1	5	22	3
Горњи Карин	24	/	5	4	10	5
Каштел Жегарски	24	1	2	11	8	2
Комазеци	19	/	1	5	12	1
Крупа	27	7	4	7	3	6
Крушево	6	/	/	1	3	2
Медвиђа	10	1	1	2	4	2
Мушковци	35	1	/	10	22	2
Надвода	10	/	1	2	2	5
Обровац	13	/	3	6	2	2
Затон Обровачки	9	/	/	4	4	1
Зеленград	22	1	4	7	10	/
Укупно	344	25	25	98	147	49

Дрниш

На подручју Дрниша регистроване су 322 српске жртве Другог свјетског рата (6,94%). У вријеме када је рађен попис жртава рата, хрватско становништво је било већинско у Дрнишу, као општинском средишту, али и у још 52 околна села, док су Срби били већина у 11 села.³⁷ Дрнишки Срби су у значајној мјери страдали у редовима комунистичких снага – њих 143 (44,41%). Убијани су „у директном терору“ – 76 (23,60%), падали су као жртве репресије усташког режима – 33 (10,25%), а у нешто мањем броју су страдали „приликом борби или бомбардовања“ – 18 (5,59%). Гледајући по насељима, највише Срба је страдало у Баљцима (37),³⁸ Дрнишу (35),³⁹

37 Срби су били већина у селима: Баљци, Биочић, Бободол, Кањане, Кричке, Миочић, Нос Калик, Штиково, Тепљух, Велушић и Житнић.

38 О страдању Срба из села Баљци најбоље свједочи случај пароха Душана Гаврановића, који је ухапшен 7. јуна 1941. године и затворен у Дрнишу. Убијен је 15. јуна, а тијело му је бачено у јаму напуштеног рудника (Ј. Мирковић, *н. г.*, 293).

39 Међу страдалим дрнишким Србима налази се и јеромонах Севастијан (Јовић), који је ухапшен

Миочићу (28), Кричкама и Мирловић Пољу (по 26), Биочићу (24) и Штикову (20).

Табела 11: Општина Дрниш, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Италијана или уморени у италијанским логорима или затворима	Убијени од Нијемаца или уморени у њемач. логорима	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени код куће	Убијени од четника	Убијени од партизана	Погинули у Априлском рату	Непознато
Бадањ	2	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Баљци	37	19	/	1	1	1	12	1	/	/	/	/	2
Биочић	24	16	/	4	/	/	3	/	1	/	/	/	/
Бободол	11	7	/	2	/	/	2	/	/	/	/	/	/
Богатић	3	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Читлук	2	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Дриновци	2	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1
Дрниш	35	11	7	3	/	/	9	3	/	/	/	/	2
Кадина Главица	2	1	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Кањане	16	8	/	/	/	/	5	1	/	/	/	/	2
Каралић	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Кричке	26	16	3	2	/	3	1	/	1	/	/	/	/
Кула	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Лукар	2	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Миочић	28	12	3	/	/	/	9	/	/	/	3	/	1
Мирловић Поље	26	11	/	1	1	/	11	/	/	/	/	1	1
Мосећ	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Мратово	6	3	/	/	/	/	3	/	/	/	/	/	/
Нос Калик	9	6	/	/	/	/	3	/	/	/	/	/	/

у Дрнишу 1. јуна 1941. године. Подвргнут је страховитим мучењима, а његово измрцварено тијело бачено је у јаму напуштеног рудника (Ј. Мирковић, *н. г.*, 297).

Оклај	1	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Паково Село	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Развође	3	/	2	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Ружић	6	2	/	/	/	/	/	4	/	/	/	/	/
Сиверић	14	3	8	1	/	/	1	/	/	/	/	/	1
Штиково	20	5	/	1	/	/	5	/	5	/	/	1	3
Сукновци	4	3	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/
Тепљух	13	7	3	/	1	/	2	/	/	/	/	/	/
Велушић	9	/	1	/	/	1	5	1	/	1	/	/	/
Житнић	17	2	2	3	/	2	2	5	/	/	/	/	1
Укупно	322	143	33	18	3	7	76	15	7	1	3	2	14

Гледајући по годинама страдања, највише дрнишких Срба – 82 (25,47%) изгубило је живот у посљедњој години окупације сјеверне Далмације – 1944, као и у претходној 1943. години – 80 (24,84%). Нешто мање дрнишких Срба страдало је у првој ратној години – њих 68 (21,12%), као и у посљедњој ратној години – 57 (17,70%). Најмање страдалих дрнишких Срба било је током 1942. године – 35 (10,87%).

Табела 12: Општина Дрниш, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Бадањ	2	/	1	1	/	/
Баљци	37	1	5	19	8	4
Биочић	24	1	4	11	8	/
Бободол	11	1	/	1	7	2
Богатић	3	/	/	1	2	/
Читлук	2	1	1	/	/	/
Дриновци	2	1	/	/	/	1
Дрниш	35	14	2	5	6	8
Кадина Главица	2	/	1	/	1	/
Кањане	16	1	3	3	6	3
Каралић	1	/	/	/	1	/
Кричке	26	4	1	3	7	11

Кула	1	/	/	/	/	1
Лукар	2	/	/	/	/	2
Миочић	28	4	4	8	6	6
Мирловић Поље	26	5	7	5	5	4
Мосећ	1	/	/	/	1	/
Мратово	6	/	/	/	6	/
Нос Калик	9	2	/	1	/	6
Оклај	1	1	/	/	/	/
Паково Село	1	/	/	/	1	/
Развође	3	1	/	1	/	1
Ружић	6	4	/	1	1	/
Сиверић	14	5	/	5	3	1
Штиково	20	3	2	12	1	2
Сукновци	4	/	/	/	3	1
Тепљух	13	4	2	1	5	1
Велушић	9	5	2	2	/	/
Житнић	17	10	/	/	4	3
Укупно	322	68	35	80	82	57

Задар

На подручју Задра попис жртава рата регистровао је 263 српске жртве (5,67%). У вријеме када је рађен попис жртава рата хрватско становништво је било у већини у општинском средишту, као и у још 74 насеља, док је српско становништво било већинско само у два села на задарском подручју (Земуник Горњи и Смоковић). Осим у самом Задру, Срба је у значајнијем броју било у још 11 села.⁴⁰ За разлику од других општина у сјеверној Далмацији, већина задарских Срба страдала је у усташком терору – њих 93 (35,36%). У редовима комунистичких снага погинуло је 80 задарских Срба (30,42%), док је 47 убијено „у директном терору“ (17,87%). Гледајући по насељима, убједљиво највише жртава српске националности регистровано је у Трибањ Крушћици – 134 (50,95%). Огромна већина мјештана тог малог подвелебитског села страдала је у логору на Пагу, који је представљао један од дијелова првог усташког логорског комплекса за масовно

40 Попут Шибеника и Задар је, у вријеме када је вршен попис жртава рата, осим континенталног дијела, био и острвска општина. Обухватао је острва: Вир, Угљан, Дуги Оток, Иж, Рава, Се-струњ, Ривањ, Молат, Зверинац, Ист, Олиб, Силба и Премуда, на којима је, у административном погледу, постојало 31 насеље. Међу острвским насељима попис жртава рата наводи једну српску жртву - у Силби.

уништење Госпић-Јадовно-Паг, а налазио се са друге стране Велебитског канала.⁴¹ Српско становништво села Трибањ махом је живјело у засеоку Шибуљина, а њихово највеће страдање десило се на Илиндан – 2. августа 1941. године. Усташе су, према брижљиво припремљеном плану, затвориле обруч око села, а затим упадале у куће и изводиле све на које су наишли, без обзира на пол или узраст. Ухапшени мјештани Шибуљине одведени су у мјесну цркву, гдје су држани заточени до 6. августа, када су пребачени у логор на Пагу и тамо поубијани. Према подацима Окружне комисије за ратне злочине Задар, тада је убијено 67 Срба из Трибањ Шибуљине.⁴² С обзиром на такву судбину, за Трибањ се може рећи да је најтеже пострадао српско село у сјеверној Далмацији. По броју српских жртава на задарском подручју слиједили су Смоковић (46) и Горњи Земуник (23).

Табела 13: Општина Задар, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизан. борци	Убијени од усташа или уморени у хрват. логор.	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Итал. или уморени у итал. логор. или затворима	Убијени од Нијемаца или уморени у њемач. логор.	Убијени у директном терору	Уморени у затвору/логору	Убијени од четника	Страдали при депортацији или у збјегу	Непознато
Бришево	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Црно	4	2	/	/	/	/	2	/	/	/	/
Дикло	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Доњи Земуник	14	9	/	1	/	/	4	/	/	/	/
Галовац	2	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/
Горњи Земуник	23	17	1	/	/	/	5	/	/	/	/
Ислам Латински	6	5	/	1	/	/	/	/	/	/	/

41 На острву Пагу налазила су се два логора – Слана и Метајна, који су прве заточенике примили 25. јуна 1941. године (Ђуро Затезало, *Јадовно: комплекс усташких логора 1941*, I, Београд: 2007, 126–128, 145–152).

42 Ђ. Затезало, *Јадовно: комплекс усташких логора 1941*, 339–343; Ђуро Затезало, *Јадовно: зборник докумената*, I, Београд: 2007, 286–292.

Мурвица	1	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
Плоче	3	/	/	/	/	/	1	/	2	/	/
Пољица	10	5	/	/	/	1	1	/	/	/	3
Привлака	1	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/
Смоковић	46	25	/	2	/	5	10	3	/	/	1
Трибањ Крушћица	134	3	92	/	5	1	18	14	/	1	/
Задар	17	11	/	3	/	/	3	/	/	/	/
Укупно	263	80	93	7	5	7	47	17	2	1	4

Гледајући по годинама, највише задарских Срба, за разлику од осталих општина у сјеверној Далмацији, страдало је у првој ратној години – њих 116 (44,11%). На то је утицала судбина села Трибањ Крушћица, чије је српско становништво, као што смо поменули, у првим мјесецима постојања Независне Државе Хрватске масовно депортовано у логор смрти на Пагу и тамо уништено. По броју страдалих затим слиједи 1944. година, када је живот изгубило 74 Срба са задарског подручја (28,14%), а та година је била преломна у историји Задра, пошто је са остатком Далмације и он ослобођен и први пут је постао дио југословенске државе. Коначно, у 1943. години страдало је 42 задарских Срба (15,97%), док је у другој и посљедњој ратној години број српских жртава знатно мањи.

Табела 14: Општина Задар, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Бришево	1	/	/	/	1	/
Црно	4	/	/	1	2	1
Дикло	1	/	/	1	/	/
Доњи Земуник	14	1	/	8	3	2
Галовац	2	/	2	/	/	/
Горњи Земуник	23	/	/	5	16	2
Ислам Латински	6	/	/	5	1	/
Мурвица	1	/	/	/	1	/
Плоче	3	2	/	/	/	1
Пољица	10	/	/	1	8	1
Привлака	1	/	1	/	/	/
Смоковић	46	/	2	11	30	3

Трибањ Крушћица	134	112	11	5	6	/
Задар	17	1	2	5	6	3
Укупно	263	116	18	42	74	13

Биоград

На подручју Биограда регистровано је 48 српских жртава Другог свјетског рата (1,03%). У поређењу са другим општинама у сјеверној Далмацији та бројка је знатно мања, понајвише зато што на српско становништво наилазимо само у општинском средишту – Биограду на Мору и једном селском насељу – Врани. У вријеме када је рађен попис жртава рата, Срби нису били већина ни у једном од 19 општинских насеља, већ су сва насеља имала хрватску већину.⁴³ За страдање 19 Срба из Биограда (39,58%) одговорне су усташке снаге, 16 је погинуло у редовима комунистичких снага (33,33%), док је у директном терору убијено још десет Срба (20,83%). Гледајући по насељима, већина страдалих биоградских Срба је из Вране – 33 (67,35%) и Биограда на Мору – 14 (28,57%).⁴⁴ Приликом помена страдања Срба из села Врана треба нагласити да су усташе у једном дану, 7. марта 1944. године, убиле 18 чланова породице Бабић, међу којима 12 дјеце старости од једне до 12 година, као и двоје новорођенчади. Убијено је петоро дјеце Ђуре Бабића, сви рођени између 1939. и 1944, као и шесторо дјеце Раде Бабића, сви рођени између 1932. и 1943. године, а након тога је отета и сва њихова имовина.⁴⁵

43 Биоград је, попут Шибеника и Задра, дијелом био острвска општина, која је обухватала Пашман и Вргату, па је од 19 општинских насеља девет било на острвима, од чега осам на Пашману.

44 Једна српска жртва регистрована је и у селу Крај, на острву Пашману, али је нисмо укључили у наше истраживање, сматрајући да острва ипак нису сјеверна Далмација у пуном смислу те ријечи, пошто се разликују географски, менталитетски, дијалекатски, обичајно.

45 N. Barić, *n. d.*, 545–546.

Табела 15: Општина Биоград, број страдалих Срба и узрок смрти

Насеље	Укупан број српских жртава	Погинули партизански борци	Убијени од усташа или уморени у хрватским логорима	Погинули приликом борби или бомбардовања	Убијени од Нијемаца или уморени у њемачким логорима	Убијени у директном терору	Погинули у Априлском рату
Биоград на Мору	14	9	3	/	/	1	1
Турањ	1	/	1	/	/	/	/
Врана	33	7	15	1	1	9	/
Укупно	48	16	19	1	1	10	1

Гледајући по годинама, већина биоградских Срба страдала је 1944. године – њих 26 (54,17%), што је директна посљедица поменутог покоља у Врани. Током 1942. страдало је десеторо биоградских Срба (20,83%), а 1943. године седморо (14,58%). Најмање страдалих било је у првој и посљедњој ратној години.

Табела 16: Општина Биоград, број страдалих Срба по годинама

Насеље	Укупан број српских жртава	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
Биоград на Мору	14	2	5	4	3	/
Турањ	1	/	1	/	/	/
Врана	33	/	4	2	23	4
Укупно	48	2	10	6	26	4

Укупно узевши, попис жртава рата из 1964. године не представља ни коначну ни потпуну слику укупних југословенских људских губитака у Другом свјетском рату, па отуда не може да да ни потпуну слику за страдало српско становништво у сјеверној Далмацији. Велики проблем пописа, који је уочљив и када се подробно анализира подручје сјеверне Далмације, је некомплетност података, али и многобројне грешке начињене приликом пописа или збрајања резултата. У попис нису укључени Срби погинули у

редовима ројалистичког покрета отпора, а с обзиром на његову снажну укоријењеност међу Србима у сјеверној Далмацији, то је крупан проблем. При анализи података из пописа жртава рата, а који се односе на српске средине у сјеверној Далмацији, уочавамо мноштво непрецизности – ријетко именовање правог кривца за нечију смрт и сакривање иза магловитих и нејасних формулација. Негдје је то због недостатка релевантних информација, а негдје ипак свјесна намјера да се одговорност релативизује и вјештачки изједначи. Најчешће нејасне формулације су да је неко страдао „у директном терору“ или погинуо „приликом борби или бомбардовања“. Нејасно је откуд жртве у италијанским логорима 1945, када је Италија капитулирала још 1943, или откуд жртве директног терора у увелико ослобођеној Далмацији, 1945. године, осим ако се не ради о репресалијама нових власти, а тешко да су пописивачи на то мислили. Много је грешака у писању имена и презимена, нека имена су дуплирана или чак триплирана и сврставана у она мјеста у којима никада нису живјели нити боравили. Посебно би требало обратити пажњу на категорију „погинуо у НОБ-у“, у коју је сврстана већина Срба са простора сјеверне Далмације страдалих у Другом свјетском рату. Премда не споримо снажан антифашистички осјећај у Далмацији, а нарочито код Срба у сјеверној Далмацији, и њихов енорман допринос комунистичком покрету отпора, немамо никакву дилему да је и ту начињено пуно грешака. Наиме, за један дио „погинулих у НОБ-у“ то не значи да су пали у борби против фашиста, а са петокраком звијездом на челу, већ се ради о временској одредници – погинули у Народноослободилачкој борби, тј. у Другом свјетском рату.

Без обзира на све мањкавости, попис жртава рата нам даје какву-такву слику о губицима српског становништва у сјеверној Далмацији у Другом свјетском рату. Показује нам да је далеко више страдало подручје укључено у оквире Независне Државе Хрватске, него оно које је анектирала Краљевина Италија. С тим у вези, број жртава у прве двије године окупације далеко је мањи него у другим крајевима окупиране земље, па и од Далмације у каснијој фази рата. Примјетно је да се све мијења након капитулације Италије, да се појачавају репресалије нових „господара“ – Хрватске и Њемачке, али и то да су Срби из сјеверне Далмације врло активни на фронтима широм Југославије. Боре се на Сутјесци 1943, ослобађају Далмацију 1944, ратују на Сремском фронту 1944–1945, ослобађају Херцеговину, Истру и падају за Трст 1945. године. Учествујући врло активно у завршним борбама за ослобођење земље, посијали су кости далеко од сјеверне Далмације и својим тијелима омеђили границе нове Југославије.

Suffering of the Serbian People of Northern Dalmatia in World War II Based on the Revised List of Victims from 1964

Summary

The article depicts the suffering of the Serbian population in Northern Dalmatia based on the revised Yugoslav list of victims of the Second World War from 1964. Although incomplete and full of shortcomings, the list allows us to gain an insight into when, how and by whom the Serbs suffered in Northern Dalmatia. By analyzing the data from the census, we have determined that the parts of Northern Dalmatia, which were included in the framework of the Independent State of Croatia in the spring of 1941, suffered far more. Precisely because of this, by far the majority of Serbs from Northern Dalmatia, who are considered victims of the Second World War, come from the area of Knin. The list of victims of the war showed that Serbs from Northern Dalmatia died in huge numbers as members of the communist resistance movement, so the years with the highest number of victims were 1943 and 1944. Due to imprecise wording in the list, it is not possible to properly understand the scale of the Ustasha genocide policy against the Serbian people in Northern Dalmatia, especially in the first year of occupation.

Извори:

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, I, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd: 1938.

Hrvatski narod, 10. IV 1941.

Narodne novine, 10. VI 1941.

Електронски извор:

<http://www.muzejgenocida.rs/images/ZrtvePub/Hrv.pdf>

Литература:

Banovi Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon, ur. Momčilo Pavlović, Predrag Vajagić, Nebojša Stambolija, Beograd: 2019.

Barić Nikica, *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb: 2012.

- Boban Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd: 1965.
- Diklić Momčilo, *Srpsko pitanje u Hrvatskoj 1941–1950*, Beograd: 2004.
- Живојиновић Р. Драгољуб, „*La Dalmazia o morte*“: италијанска окупација југо-словенских земаља 1918–1923. године, Београд: 2012.
- Žuljić Stanko, „Regionalno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske u razdoblju između godina 1945. i 2000.“, *Ekonomski pregled*, br. 1–2/2001, 3–28.
- Затезало Ђуро, *Јадовно: комплекс усташких логора 1941*, I, Београд: 2007.
- Затезало Ђуро, *Јадовно: зборник докумената*, II, Београд: 2007.
- Jelić-Butić Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, Zagreb: 1986.
- Jelić-Butić Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Zagreb: 1978².
- Karakaš Obradov Marica, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943–1945*, Zagreb: 2008.
- Košutić Ivan, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb: 1992.
- Krizman Bogdan, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb: 1986³.
- Krizman Bogdan, „Razgraničenje ustaške države“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1–2/1971, 107–144.
- Kučan Viktor, *Borci Sutjeske*, Beograd: 1996.
- Kučan Viktor, „Borci benkovačkog kraja u Bici na Sutjesci“, *Benkovački kraj kroz vjekove*, I, Zbornik (ur. Julijan Medini), Benkovac: Narodni list, 1987, 393–399.
- Милетић Б. Марко, *Априлски рати у Дравској и Хрватској бановини: Прва трија армија Југословенске војске у рату 1941. године*, Београд: 2020.
- Milošević D. Slobodan, „Okupatorska podela Jugoslavije 1941–1945.“, *Istorija 20. veka*, br. 1–2/1992, 125–143.
- Мирковић Јован, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској: фотомонографија*, Београд: 2016.
- Monzali Luciano, „Fascist Italy and independent Croatia: a difficult alliance“, *Tokovi istorije*, br. 4/2006, 86–99.
- Nenezic Dragan, „Италијански окупациони систем у Југославији“, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1–3/1992, 49–60.
- Ненезић Драган, „Југословенске области под фашистичком Италијом 1941–1943: планови и последице“, *Други свјетски рат – 50 година касније*, I, Зборник радова са научног скупа, ур. Владо Стругар, Подгорица – Београд: 1997, 503–513.

Николић Коста, *Историја Равногорског покрета 1941–1945, I, Против нацизма, фашизма и комунизма*. Београд: 2014.

Новаковић Коста, *Кнински гарнизон*, Книн – Београд: 2015.

Plenča Dušan, *Kninska ratna vremena 1850–1946: Knin-Drniš-Bukovica-Ravni Kotari*, Zagreb: 1986.

Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941: uzroci i posledice poraza, I*, Beograd – Titograd: 1983².